

<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a paper published in *Arche*.

Citation for the original published paper (version of record):

Kotljarchuk, A. (2012)

Review on: Deland, Mats. Purgatorium: Sverige och andra världskrigets förbrytare. Stockholm: Atlas..

Arche, 5: 166-172

Access to the published version may require subscription.

N.B. When citing this work, cite the original published paper.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sh:diva-24665>

АНДРЭЙ КАТЛЯРЧУК

Другая сусьветная вайна і новая гістарычная навука Скандынавіі

Выданьні, якія разглядаюцца:

Deland Mats. *Purgatorium: Sverige och andra världskrigets förbrytare* [Чысьцец: Швэцыя і злачынцы Другой сусьветнай вайны]. Stockholm: Atlas, 2010.

Deland Mats. *En godtycklig historia: om Sveriges behandling av tyska och svenska krigsförbrytare efter andra världskriget* [Выпадковая гісторыя: Швэдзкае стаўленьне да нямецкіх і швэдзкіх злачынцаў Другой сусьветнай вайны]. Stockholm: Forum för levande historia, 2010.

En (o)moralisk handel?: Sveriges ekonomiska relationer med Nazityskland [(A)маральны гандаль: швэдзкія эканамічныя стасункі з нацысцкай Нямецчынай] / Red. M. Fritz. Stockholm: Forum för levande historia, 2006.

Silvennoinen Oula. *Salaiset aseveljet: Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944* [Таёмнае братэрства: супрацоўніцтва фінскай і нямецкай тайнай паліцыі ў 1933—1944 гг.]. Diss. Helsinki, 2008.

Sotavangit ja internoidut: kansallisarkiston artikkelikirja = Prisoners of war and internees: a book of articles by the National Archives [Ваеннапалонныя і вязьні: зборнік артыкулаў Нацыянальнага Архіву] / Red. L. Westerlund. Helsinki, 2008.

Sotatapahtumia, internointeja ja siirto sodanjälkeisiin oloihin. Kansallisarkiston artikkelikirja = Wars, internees and the transition to post-war conditions: a book of articles from the National Archives [Войны, вязьні і пераход да пасьяваеннага становішча: зборнік артыкулаў Нацыянальнага Архіву] / Red. L. Westerlund. Helsinki, 2010.

Андрэй Катлярчук — гісторык, лектар Унівэрсытэту Сёдэртон (Стакгольм, Швэцыя). У 2002 і 2006 гг. у Беларусі выйшла ягоная кніга «Швэды ў гісторыі й культуры Беларусі», у 2009 г. — «У ценю Польшчы і Расеі. Вялікае Княства Літоўскае і Швэцыя ў часе эўрапейскага крызісу сярэдзіны XVII ст.». Апошняя публікацыя ў «ARCHE» — артыкул «Рускія пратэстанты і іх стаўленьне да праваслаўя, 1569—1767 гг.» (1—2/2012).

Памяць пра Другую сусьветную вайну ў Скандынавіі набыла за пасьялаваенны час устойлівы характар. Напрыклад, у Фінлянды вайна зрабілася (як і ў Беларусі) падмуркам нацыянальнай тоеснасці. Згодна з гісторыкамі, гэтая вайна была для малой краіны Суомі вымушанай і гераічнай вайной, выкліканай агрэсіяй Савецкага Саюзу. У фінскай гістарыяграфіі характар догмы набыло сцвяверджаньне, што Фінляндыя ніколі не была хаўруснікам Нямеччыны, выступаючы ў Другой сусьветнай вайне на ўласным баку. Для Фінляндыі гэтая вайна мела справядлівы характар, бо вялася з мэтай вяртаньня адабраных у 1940 г. фінскіх тэрыторый Выбаргу, заходняй Карэліі і т. зв. «Ледавітай Фінляндыі» (раён Печангі і Нікеля, сёння ў Расеі).

Нягледзячы на тое, што нэўтральная Швэцыя ня брала ўдзелу ў Другой сусьветнай вайне, падзеі 1939—1945 гг. таксама адыгралі для яе важную ролю ў пабудове сучаснай нацыянальнай памяці. Ва ўсе школьныя падручнікі ўвайшлі шляхетныя сюжеты пра ратавальніка вугорскіх габрэяў швэдзкага дыплямата Рауля Валенбэрга, пра ўдзел Швэцыі ў ратаваньні дацкіх грамадзян габрэйскага паходжаньня, пра місію швэдзкага прынца Фольке Бэрнадота, які здолеў выбіць дазвол Гімлера ды вывезьці вясною 1945 г. з лагераў Нямеччыны ў Швэцыю на «белых аўтобусах» Чырвонага Крыжа больш як 15 тысяч грамадзян скандынаўскіх краінаў.

Але за апошнія дзесяцігодзьдзе новае пакаленьне скандынаўскіх гісторыкаў пачало разбураць «манумэнтальную» карціну Другой сусьветнай вайны. Акадэмічныя асяродкі ахапілі вострыя дэбаты, што ўжо прывялі да пераацэнкі погляду на ўласнае мінулае. Справядлівую крытыку маладых гісторыкаў атрымала традыцыйная канцэпцыя фінскай гістарыяграфіі. Гісторыкі пытаюцца, напрыклад, чаму ў 1941—1944 гг. фінскае войска не спынілася на мяжы 1939 г., але пайшло далей углыб савецкай тэрыторыі¹. Мэта гэтага агляду — пазнаёміць беларускага чытача з апошнімі тэндэнцыямі гістарыяграфіі Другой сусьветнай вайны ў Швэцыі і Фінляндыі.

У 2000 г. сацыял-дэмакратычны ўрад Швэцыі аб’явіў конкурс на вялікі пяцігадовы праект па вывучэньні стаўленьня Швэцыі да нацысцкага рэжыму і Галакосту ў гады Другой сусьветнай вайны. Конкурс з праектам «Svenaz» выйграла група пад кіраўніцтвам прафэсара Стакгольмскага ўнівэрсытэту Класа Омарка. Дасьледчыкі атрымалі сур’ёзнае фінансаваньне зь дзяржаўнага навуковага фонду (Vetenskapsrådet) і допуск да раней закрытых архіўных крыніцаў.

Адной з найбольш рэзанансных працаў праекта стала манаграфія Матца Дэлянда «Чысьцец: Швэцыя і злачынцы Другой сусьветнай вайны». Швэцыя ёсьць адной зь нешматлікіх краінаў сьвету, што далі прытулак вялікай колькасці нацысцкіх злачынцаў. Нягледзячы на гэты факт, ніякіх дасьледаваньняў гэтай тэмы не праводзілася, і роля Швэцыі ў гэтым балючым па сутнасці пытаньні

¹ Гл., напрыклад: Jokisipilä M. Aseveljiä vai liittolaisia [Браты па зброі ці хаўруснікі?]. Diss. — Turku, 2004.

заставалася незаўважнай (с. 424). Асноўнае пытаньне кнігі: чаму так здарылася, што большасць ваенных злачынцаў знайшлі надзейны прытулак у дэмакратычны Швэцыі і ніколі не былі прыцягнутыя да крымінальнай адказнасці? Даследчык прыводзіць шэраг палітычных і юрыдычных прычынаў. Найгалоўнай прычынай сталася тое, што ў швэдзкім заканадаўстве проста адсутнічала на той час дэфініцыя злачынства супраць чалавецтва ў часы вайны. Заканадаўчая норма мела рэальныя наступствы. У 1969 г. міжнародны габрэйскі Цэнтар Сімона Візэнталея (The Simon Wiesenthal Center), што займаецца, між іншым, пошукам нацысцкіх злачынцаў, упершыню перадаў ураду Швэцыі сьпіс падазраваных цэнтрам грамадзян. Але, згодна з швэдзкім заканадаўствам, на той час 25-гадовы тэрмін даўніны за злачынствы 1941—1943 гг. скончыўся, і таму ніякага крымінальнага сьледства не адбылося (с. 383). Свае запыты па выдачы былых нацысцкіх злачынцаў балцкага паходжаньня дасылала ўраду Швэцыі і савецкая амбасада ў Стакгольме. Але, як паказвае Матц Дэлянд, цягам 1950—1960 гг. урад Швэцыі ставіўся да СССР як да нецывілізаванай барбарскай краіны, дзяржавы, якой ні ў якім разе нельга выдаваць людзей, хай сабе і патэнцыйных злачынцаў. Шмат хто з нацысцкіх злачынцаў бралі ў 1945—1955 гг. актыўны ўдзел у антысавецкім руху супраціву ў краінах Прыбалтыкі, які часткова падтрымоўваўся спэцслужбамі Швэцыі. Усё гэта, па аналёгіі з работнікамі НКВД, што з катаў часоў Вялікага тэрору ператварыліся ў вэтэранаў вайны, ляпіла з былых злачынцаў герояў. Дэлянд таксама зьвяртае ўвагу, што ў першыя гады пражываньня ў Швэцыі злачынцы-ўцекачы атрымалі сур’ёзную падтрымку мясцовых нацысцкіх арганізацый, якія дзейнічалі ў дэмакратычнай Швэцыі легальна (с. 330). Фактычна ўсе, хто па прыбыцьці ў Швэцыю здагадаўся сваечасова змяніць нямецкую ўніформу на цывільны строй ды зьнішчыць апазнавальнае тату жаўнера СС, знайшлі спакойны прытулак у Швэцыі і ніколі не былі выдадзеныя СССР, Нямецчыне ці Ізраілю. Гэта атрымалася зь дзясяткамі былых латыскіх паліцыянтаў. Дэлянд падрабязна распавядае пра аселых у Швэцыі байцоў 18-га латыскага батальёну, якія пад кантролем немцаў зьнішчалі ў жніўні-верасні 1942 г. цягам карнай апэрацыі «Sumpffieber» («Балотная ліхаманка») вясковае насельніцтва паўночнай Меншчыны. Узгадваюцца аўтарам таксама былыя паліцыянты 271-га латыскага батальёну, што бралі актыўны ўдзел у крывавым забойстве вязьняў Слуцкага гета 5 лютага 1943 г., а затым пахаваліся ў Швэцыі (с. 60—61). Некаторыя з уцекачоў пры першым запыце з боку паліцыі ці пасьля артыкулаў у камуністычнай прэсе вольна пакідалі Швэцыю, выяжджаючы ў аўтарытарныя краіны накшталт Аргентыны ці ПАР. Апошні раз цэнтар Сімона Візэнталея падаў сьпіс з 12-ці швэдзкіх грамадзянаў — злачынцаў часоў вайны ў 1986 г. Але гэты сьпіс зноў застаўся без адказу. Каты памерлі непакаранымі на працягу 1990-х гг.

Аўтар аналізуе таксама рэдкія выпадкі, калі нацысцкія злачынцы ўсё-такі трапілі на вока швэдзкай паліцыі. Напрыклад, у 1946 г. у студэнта прэстыжнай

Стакгольмскай Вышэйшай школы гандлю (Handelshögskolan) Генрыка Остса паліцыя канфіскавала пісталет. Пад час затрымання латыскі ўцякач нечакана зазначыў: «Шкада што забіраеце, пісталет добры, зь яго я ўласнаручна забіў 200 чалавек». Гэтая зьнянацку кінутая фраза прывяла да затрымання. На допыце Остс прызнаўся, што ён быў нацысцкім жаўнерам на ўсходнім фронце, але адмаўляў свой удзел у карных акцыях і прэзэнтаваў сябе як змагаюцца са сталінскай акупацыяй. Паліцыя была задаволена адказаў латыша, і ён быў адпушчаны. У 1965 г. Генрык Остс атрымаў швэдзкае грамадзянства. Пазней ён некалькі разоў быў затрыманы швэдзкай паліцыяй за зьбіцьцё ўласнай жонкі, але ніколі ня быў пакараны за злачынствы часоў вайны. Як высветліў аўтар кнігі, Остс знаходзіўся ў 1943 г. у Менску, у глыбокім тыле нямецкага фронту, і, хутчэй за ўсё, прымаў удзел у карных апэрацыях супраць мірнага насельніцтва. Гэтак, у сакавіку 1943 г. ён лячыўся ад ран у менскім шпіталі СС.

У 2003 г. па рашэньні ўраду ў Швэцыі паўстаў новы дзяржаўны музэй «Форум жывой гісторыі» (Forum för levande historia), мэтай якога зьяўляецца пашырэнне ў Скандынавіі ведаў пра Галакост і злачынствы камуністычных рэжымаў. Музэй выдае ўласную кніжную сэрыю, дзе ў 2010 г. выйшла чарговая кніга Матца Дэлянда «Выпадковая гісторыя: Швэдзкае стаўленьне да нямецкіх і швэдзкіх злачынцаў Другой сусьветнай вайны». Галоўнае пытаньне кнігі: чаму дэмакратычная Швэцыя заняла досыць пасіўную пазыцыю ў справе пошуку, пакараньня і выдачы злачынцаў вайны. Аўтар зазначае, што адзінай масавай акцыяй швэдзкага ўраду была выдача СССР у 1945—1946 гг. 2518 нацыстаў, сярод якіх знаходзілася 146 прыбалтаў — жаўнераў вэрмахта, паліцыі і СС, што прыбылі ў Швэцыю ў нямецкай уніформе. 7 жаўнераў прыбалтыйскага паходжаньня скончылі жыцьцё самагубствам, каб не вяртацца на Ўсход. Траўматычная для памяці швэдаў «Выдача балтаў» (Baltutlämningen) стала гарачай тэмай пасля развалу СССР. 20 чэрвеня 1994 г. урад Швэцыі афіцыйна папрасіў прабачэньня за гэтую акцыю. 44 прыбалты зь ліку тых, хто выжыў у Гулагу, былі запрошаныя ў Стакгольм. Сорак зь іх прыехалі і былі прынятыя каралём Карлам XVI Густавам. Міністар замежных спраў Маргарэта Углас заявіла былым жаўнерам нацысцкага войска, што экстрадыцыя была заўчаснай і памылковай і што швэдзкі ўрад шкадуе аб нанесенай ім траўме і просіць прабачэньня. Не кранаючы юрыдычныя аспекты выдачы прыбалтаў Маскве (да 1940 г. яны былі грамадзянамі ўласных незалежных дзяржаваў, акупаваных СССР), Матц Дэлянд, тым ня менш, ставіць пад сумнеў недатычнасьць выданных асобаў да злачынстваў супраць чалавецтва. Напрыклад, тры з дэпартаваных былі афіцэрамі, што кіравалі ў 1944 г. масавым зьнішчэньнем мірных беларускіх жыхароў у раёне мястэчка Азарычы. Як стала сёньня вядома, гэта была найбуйнейшая апэрацыя па зьнішчэньні мірнага беларускага насельніцтва з дапамогай біялягічнага заражэньня, якую

цалкам арганізавала і здзейсніла не паліцыя ці карнікі, але рэгулярнае нямецкае войска².

Матц Дэлеанд паказвае, як вельмі часта швэдзкай паліцыі не хапала элементарных ведаў пра вайну і акупацыю на Ўсходзе. Няведаньне прыводзіла да памылковых выракаў. Гэтак у траўні 1943 г. па дарозе з хатняга адпачынку ў Нарвэгію захварэў ды застаўся ў Швэцыі афіцэр Герман Ботхер. Акрыяўшы, ён запрасіў палітычнага прытулку. На допыце ў швэдзкай паліцыі ён адкрыў сваё сапраўднае імя — Ганс Вальтар Зэх-Нэнтвіч (Hans Walter Zech-Nenntwich). Немец зазначыў, што ён афіцэр, які супрацоўнічаў з польскім рухам супраціву і выпратаваў 160 польскіх патрыётаў. Швэдзкая паліцыя была задаволена адказамі і пакінула Ганса-Вальтара ў спакоі. Пазьней ён выехаў у Вялікабрытанію, дзе жыў пад чужым іменем. У 1963 г. ён, аднак, быў арыштаваны брытанскай паліцыяй і асуджаны да 4 гадоў знявольнення за злачынствы часоў Другой сусветнай вайны, але ўцёк з-пад варты і скончыў сваё доўгае жыццё ў ПАР. Насамрэч, як піша аўтар, Ганс Вальтар Зэх-Нэнтвіч быў з 1938 г. афіцэрам СС. У 1942—43 гг. ён кіраваў антыпартызанскімі акцыямі ў раёне Турава і Мазыра і браў асабісты ўдзел у масавых расстрэлах, хаця як афіцэр мог гэтага пазьбегнуць.

Артыкул Свэна Нордлюнда, надрукаваны ў зборніку «(А)маральны гандаль», што таксама паўстаў у межах праекту «Svenaz», прысьвечаны малавядомай старонцы эканамічнага супрацоўніцтва швэдзкіх кампаній з нацыстамі. Зыходзячы з расавых забабонаў, немцы патрабавалі ад усіх прыватных партнёраў Райха «чысьціні» штату супрацоўнікаў. Так званая палітыка «арызацыі» (arisering) прывяла да жаклівых вынікаў. На патрабаваньне нацыстаў у 1933—1943 гг. у Швэцыі былі звольненыя з працы дзясяткі швэдзкіх грамадзян — работнікаў габрэйскага паходжаньня³. Саступаючы нямецкім патрабаваньням, у швэдзкім бізнэсе расквітнеў антысэмітызм, працу згубілі ня толькі шараговыя супрацоўнікі, але і кіраўнікі кампаній, вядомыя ў грамадстве асобы. Так, напрыклад, выбітны спецыяліст Н. Г. атрымаў адмову ад уладальніка фірмы з заўвагай:

Я прашу выбачэньня. Я прынамсі не антысэміт, я ведаю шмат прыемных габрэяў, але ў сучасных варунках, калі я возьму габрэя на працу, я страчу масу кантактаў у Нямецчыне.

² На падставе нямецкіх архіваў гісторыкі Крыстаф Рас і Рэнэ Роркамп паказалі, што масавае забойства праз заражэньне сьпінным тыфам 50 тысячаў беларускага насельніцтва, сагнанага ў Азарыцкія лягеры сьмерці, зьяўлялася цалкам прадуманай і сыстэматычнай акцыяй вэрмахта, дэталёва задакумэнтаванай у крыніцах. Мэтай масавага забойства было спыненьне за кошт жыцця мірных людзей наступу Чырвонай арміі. Злачынная палітыка дасягнула сваёй мэты. У сакавіку 1944 г. на працягу тыдня жаўнеры савецкай 65-й арміі займаліся вывазам з Азарыцкіх лягераў 33 тысяч хворых і кволых людзей, з іх 15 960 былі дзецьмі (даклад гісторыкаў на міжнароднай канфэрэнцыі «Nazi Camps in the Occupied Soviet Territories» у Парыжы ў верасьні 2011 г.; гл. таксама беларускія публікацыі па гэтай тэме: Озаричи — лагерь смерти. Документы и материалы. — Минск, 1999; Узнiки Озаричских лагерей вспоминают. — Минск, 1999.

³ На пачатак 20 ст. швэдзкія габрэі былі інтэграванай этнічнай групай грамадства. Роднай мовай швэдзкіх габрэяў была швэдзка, большасьць з іх мела тыповыя швэдзкія імяны і прозьвішчы.

Сытуацыяй скарысталіся, між іншым, нягоднікі-швэды, якія даносілі немцам на сваіх канкурэнтаў, вінавацячы іх у габрэйскім паходжаньні. Урад Швэцыі заняў пасіўную пазыцыю і не зрабіў практычна нічога для абароны сваіх грамадзян. На прыкладзе нэўтральнай Швэцыі Нордлюнд паказвае, як далёка сягнула нацысцкая антысэміцкая палітыка ў Эўропе.

У 2003 г. фінская журналістка Эліна Сана надрукавала кнігу, у якой сьцьвярджала, што ў 1941—1944 гг. на запыт Гестапа фінскі ўрад выдаў Нямецчыне больш як 500 савецкіх вязьняў ды ўцекачоў габрэйскага паходжаньня. Публікацыя мела характар бомбы, бо папярэдняя нацыянальная гістарыяграфіяй быў створаны рамантычны вобраз шляхетнага стаўленьня фінскага ўраду часоў вайны да габрэйскага насельніцтва. Кожны фін ведаў, што з мабілізаваных фінскіх грамадзян габрэйскага паходжаньня быў створаны асобны рэгімэнт, што ваяваў на мурманскім напрамку. Некалькі фінскіх габрэяў служылі афіцэрамі генэральнага штаба Суомі⁴. Захаваліся ўнікальныя фатаздымкі нацысцкай інспэкцыі габрэйскай роты, дзе немцы сфатаграфаваны на фоне палявой сынагогі. Фінскія габрэі ніколі не былі абмежаваныя ў сваіх правах, не былі дэпартаваныя ў Нямецчыну (як гэта здарылася ў суседняй Нарвэгіі) і перажылі вайну. Замацаваная ў публічнай памяці карціна мінулага пацьвярджала самастойную ролю Фінляндыі ў Другой сусьветнай вайне, якая ня мела ніякіх адносінаў да Галакосту. Матэрыял Эліны Сана быў заўважаны за мяжой. Міжнародны габрэйскі цэнтар Сімона Візэнталя даслаў запыт прэзыдэнту Фінляндыі Тар'е Халанен з просьбай спраўдзіць інфармацыю журналісткі. У адказ урад Фінляндыі абвесьціў пра фінансаваньне конкурснага праекту. У выніку ў 2006—2010 гг. на базе Нацыянальнага архіву Фінляндыі пад кіраўніцтвам Ларса Вэстэрлюнда ажыцьцяўляўся маштабны праект па згаданай тэматыцы. Дасьледчыкі высьветлілі, што сапраўды 64 габрэі былі выдадзеныя Нямецчыне. Пад асаблівай увагай гісторыкаў апынуліся таксама ўмовы ўтрыманьня ў канцэнтрацыйных лягерах, створаных фінамі на тэрыторыі акупаванай савецкай Карэліі. Толькі ў 1942 г. у фінскіх лягерах ад голаду і хваробаў загінула 19 тысяч вязьняў, зь іх — 3700 мірных жыхароў, большую частку якіх складалі дзеці. Новыя дадзеныя істотна зьмянілі погляд на фінскае мінулае. У 2008 г. малады гісторык Оула Сылвэнойнен (Oula Silvennoinen) абараніў дысэртацыю па невядомай старонцы супрацоўніцтва паміж фінскай сакрэтнай паліцыяй «Valpo» і нацысцкай таёмнай паліцыяй «SiPo». У выніку супрацоўніцтва была створана сумесная айнзацкаманда «Фінляндыя» (einsatzkommando Finnland), што дзейнічала ў тыле Паўночнага фронту, зачышчаючы прастору для будучай «Вялікай Фінляндыі» ад партызанаў, камуністаў і габрэяў.

Працы апошніх гадоў выклікалі вострыя дэбаты ў Скандынавіі. Як і ў Беларусі, гераічны погляд на падзеі Другой сусьветнай вайны паволі зьмяняецца

⁴ Гл., напрыклад, папулярную падборку матар'ялаў журналіста Данііла Раманоўскага, надрукаваную ў расейскім часопісе «Лехайм»: <http://www.lechaim.ru/ARHIV/223/romanovskiy.htm>.

на больш крытычнаю ацэнку. Гэтак, гістарычная супольнасць Скандынавіі паўстала супраць скандальнага эпизоду, што адбыўся падчас выставы 2004 г. «Выдача балтаў» у горадзе Крыстыянстад. Тады на вялікай мапе Эўропы 1939—1945 гг. Фінляндыя была паказаная як краіна, неналежная да краінаў «восі» — хаўруснікаў Нямеччыны. Пытаньне швэдзкага нэўтралітэту таксама адышло ўбок, і сёння дасьледчыкаў больш хвалююць маральныя аспекты супрацоўніцтва швэдзкага ўраду з нацыстамі. Сярод іх — стаўленьне Швэцыі да Галакосту і ўнутраная палітыка ўраду ў адносінах да камуністаў, габрэйскага і цыганскага насельніцтва⁵. На наш погляд, пераацэнка ўласнага мінулага спрычыніцца да чарговых зьменаў нацыянальнай памяці і тоеснасьці фінскага і швэдзкага народаў.

⁵ Гл.: Levine P.A. From indifference to activism: Swedish diplomacy and the Holocaust, 1938—1944 [Ад абьякавасьці да актыўнасьці. Швэдзкая дыпляматыя і Галакост, 1938—1944 гг.]. Diss. — Uppsala, 1996; Åmark K. Att bo granne med ondskan: Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och förintelsen. Stockholm. [Па суседзтве са злом. Швэдзкае стаўленьне да нацызму, нацысцкай Нямеччыны і Галакосту] Stockholm, 2011; Freud E. «Zigenarfrågan och tatarplågan». En undersökning av socialstyrelsens arkivmaterial angående inventeringarna av romer och resande i Sverige 1943—1944.» [«Цыганскае пытаньне і бедства ад бадзягаў». Дасьледаваньне архіўных матэрыялаў упраўленьня сацыяльнага забесьпячэньня, якія датычаць афіцыйнага перапісу цыганоў і бадзягаў у Швэцыі ў 1943—1944 гг.]. Unpublished C-thesis in history / Södertörn University. — Stockholm, 2010.